

PRIKAZI I OSVRTI

HRVATSKI LATINITET U KONTEKSTU EUROPSKOG NEOLATINITETA

(Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World: Macropaedia i Micropaedia.
Edited by Philip Ford (†), Jan Bloemendal and Charles Fantazzi.
Brill : Leiden, Boston. 2014. 1242⁷⁵ str.)

*Always at the border of Latinity,
and often dominated by larger multi-ethnic entities
(the Austro-Hungarian Empire, and then,
for the most of the twentieth century, Yugoslavia),
Croats sought to preserve a national identity and, in their use of Latin, to
stand on an equal footing with culturally more confident neighbours.*
David Money, *Neo-Latin Verse in the Twilight Years (1700-present)*,
Macropaedia, str. 874.

Encyclopaedia of the Neo-Latin World (dalje samo *Encyclopaedia* ili *Enciklopedija*) opsežno je dvosveščano djelo izašlo iz tiska 2014. godine, od međunarodnog nakladnika *Koninklijke Brill* sa sjedištima u Leidenu i Bostonu. Djelo je izdano je u okviru veće edicije *Texts and Studies Series* (treći volumen) koju objavljuje *The Renaissance Society of America*. Članovi izdavaštva smješteni su na Texas A&M University. Ovo, pak, izdanje uredili su pok. Philip Ford, Jan Bloemendal i Charles Fantazzi. Enciklopedija se sastoji od dva toma.

Prvi tom *Enciklopedije* nazvan je *Macropaedia* i opseže 919 stranica uz dodatke ilustracija, dok drugi dio *Micropaedia* nastavlja numeraciju na stranici 921 do kraja stranice 1245. Predgovor, *Preface* (str. /xvii/ - xxi) potpisuju urednici Ford, Bloemendal i Fantazzi. Ondje je prikazan razvoj i povijest neolatinstike kao zasebne discipline, doprinos ovog djela istoj, predstavljen je začetak discipline, pokretači i potreba koja je prethodila tom procesu. Spomenuto je osnivanje *International Association for Neo-Latin Studies* kao međunarodne baze

⁷⁵ Numerirane su i stranice Indeksa geografskih naziva, do 1245. stranice.

neolatinista, koji se na konferencijama u organizaciji tog društva okupljaju svake tri godine. U kontekstu *spiritus movens*-a neolatinističkog zamaha koji se dogodio sedamdesetih godina prošloga stoljeća, navedeni su Jozef IJsewijn i Dirk Sacré te izdanje *Companion to Neo-Latin Studies*. To je bio prvi, vrijedni priručnik europske neolatinistike izdan 1977., kojim je autor IJsewijn udario temelje svakom budućem proučavanju ove discipline, a čije su spoznaje velikim dijelom uklopljene u novoizašlu *Enciklopediju*. Predgovor *Enciklopedije* upućuje i na relevantne časopise u kojima se objavljuju najnovije spoznaje i radovi neolatinista, a tumači i razliku između izdane *Enciklopedije* i *Companiona* iz 70-ih godina 20. stoljeća, kao i doprinos ovog novog izdanja.

Kratke biografije autora *Enciklopedije* nalaze se na str. xxiii – xxxix, među kojima možemo posebno navesti hrvatsku autoricu jednog od radova, izv. prof. dr. sc. Goranu Stepanić koja je zaposlena na Sveučilištu u Puli, na Odsjeku za romansku i klasičnu filologiju. Autora je ukupno sedamdeset i devet, a ispod njihove biografije navedeni su i njihovi radovi koji su objavljeni u *Enciklopediji*. Potom slijedi popis ilustracija *List of Illustrations* (str. xli-xliii).

Macropaedia je tematski podijeljena na dvanaest dijelova. To su: *Language and Education* (str. /3/-170), *Latin and Printing* (str. /171/-271), *Latin and the Vernacular* (str. /273/-299), *Neo-Latin Literature* (/301/-501), *Latin and the Arts* (/503/-585), *Latin and Philosophy* (/587/-663), *Latin and the Sciences* (/665/-717), *Latin and the Church* (/719/-788), *Latin and Law* (/789/-803), *Latin and the New World* (/805/-903) i *History of Neo-Latin Studies* (/905/-919)

Prva cjelina Makropedije, *Language and Education* obuhvaća razne vidove

neolatinistike, od društvenih prilika koje su diktirale status neolatiniteta kroz povijest (primjerice poglavlja: *From Medieval Latin to Neo-Latin*, *Neo-Latin: Character and Development*, *Neo-Latin and Renaissance Schools* i *Women's Education*), potom prijenosa latinskih tekstova i prijevoda (*Revival of Classical Texts, Translation and Neo-Latin*), do užih književno-lingvističkih tema (*On Neologisms in Neo-Latin*, *Neo-Latin Prose Style* i *Pronunciation of Latin*). Doduše, tekstologija i teme vezane uz prijenos teksta obrađene su opširnije u drugom poglavlju, *Part II: Latin and Printing*, gdje su autori dali vrijedne doprinose proučavanju transmisije latinskog teksta od humanizma naovamo, temi kojoj se i literaturi ne posvećuje osobita pažnje (primjerice, poglavlja: *Humanist Printers*, *Textual Transaction and Transformation in the Renaissance Printed Book* i *Fifteenth-Century Humanist Manuscript Production*). U trećem poglavlju *Latin and the Vernacular* obrađena su dva aspekta: metodološki pristup temi i vernakularna poezija.

Potom slijedi veća cjelina *Neo-Latin Literature* u kojoj se raspravlja o sva tri velika književna žanra: proza, poezija i drama, a dodatno je uključena kao posebna cjelina erotska književnost. Kraći, uvodni dio u *Neo-Latin Literature* (str. /303/-308) napisao je Jan Bloemendal, a naslov mu je *Neo-Latin Literary Genres and the Classical Tradition: Adaptation and Inventions*. Autor ukratko piše o općenito o epskoj poeziji, didaktičkoj poeziji, epigramima, „emblemima“ kao posebnoj vrsti epigrama, eklogama, dramati i dijalozima, prozi i romanima. Bloemendal je u svakom od tih odjeljaka spomenuo glavne europske predstavnike pojedinog žanra i njihova djela, kao i nasljedovanje antičkih tema, preuzimanje žanrova

i njihovu nadogradnju od humanizma pa nadalje. Primjećuje se da u tim poglavljima, *Prose, Poetry, Drama* i *Erotic Literature*, tematika nije detaljno obrađena s obzirom na vernakularnost, nego tek po određenim, generalnim aspektima. Razlog takvom općenitom pristupu leži u načinu obrade tema u drugom tomu *Enciklopedije Micropaedia*, gdje se svaki književno-lingvističko-filološki i drugi aspekti obrađuju znatno pomnije i detaljnije, s gledišta pojedinih teritorija. Tako primjerice, poglavlje *Prose* (str. /309/-375) obrađuje latinistički roman, vrste satire u neolatinitetu, epistolografiju, esejistiku i pisanje povijesti, odnosno historiografiju. Osobito je prepoznatljiv metodološki pristup obrade teme. Naime, autori kreću *ab ovo*: najprije je protumačena zasebna antička vrsta kao prethodnica (navode se kako latinski, tako i grčki autori, osobita antička djela koja su imala značajan odjek i utjecaj kasnije u neolatinitetu). Potom su napose istaknuta neolatinistička djela važna za razvoj pojedine vrste, kao i njezini pisci. U poglavlju *Poetry* (str. /377/-469) općenito su obrađene pjesničke vrste: epigrami, elegijsko, lirsko i epsko pjesništvo, didaktička poezija, satirična i pastirska poezija te pjesničke parafraze biblijskih psalama. Drama je obrađena u sljedećem poglavlju, tek jednim radom *Neo-Latin Drama* (str./473/-484), počevši od antičkih uzora do ciljeva i funkcije neolatininske drame. Erotska literatura obrađena je u poglavlju *Neo-Latin Erotic and Pornographic Literature (c. 1400-c.1700)*, u kojoj je na str. /487/-501 načinjena distinkcija u shvaćanju „erotskog“ i „pornografskog“ određenog vremenskog perioda, tadašnji autori i konzumenti takve literature, uzori i književne vrste.

Peto poglavlje *Latin and the Arts* (str. /503/-585) donosi ukupno pet radova s područja teorije glazbe i njezinog latini-

stičkog nazivlja, glazbenih vrsta potvrđenih u tiskanom latinitetu; potom, slikarstva, latinskih natpisa i drugih latinističkih verbalnih komunikacijskih ostvarenja u kontekstu vizualnih umjetnosti i arhitekturi. Sljedeće poglavlje, *Latin and Philosophy*, str. /587/-663, kroz pet radova daje pregled latiniteta filozofskih pravaca od humanizma pa nadalje, uključujući razdoblje kasnog srednjeg vijeka, ponovno bavljenje nekim antičkim filozofima i pravcima u renesansi; potom se raspravlja o političkoj filozofiji i filozofskim pravcima ranog modernog doba. Latinski jezik u znanstvenim raspravama obrađen je u četiri rada sedmoga poglavlja *Latin and the Sciences* (str. /665/-717), gdje se iznose razmatranja o latinitetu u astronomiji, astrologiji, medicini i medicinskom nazivlju, matematici i geometriji, alkemiji, kemiji i stručnoj terminologiji. Sljedećih pet radova odnosi se na latinski jezik u okvirima i upotrebi crkve, a okupljeni su u osmom poglavlju *Latin and the Church* (str. /719/-788). Obrađene teme su neolatinitet u teološkom diskursu, patristika, reformacija, protureformacija i latinitet u okvirima isusovačkog obrazovanja, redovništva i djela. Pravni latinitet obrađen je jednim radom devetog poglavlja *Latin and Law* (str. /789/-803), u okvirima sudskog latiniteta, njegovoj upotrebi u pravnim rječnicima i priručnicima, navedena je i sudska latinska terminologija, kao i njegov nestanak iz upotrebe. Poglavlje *Latin and the New World* (str. /805/-903) obrađuje nekoliko tematski i vremenski različitih cjelina, čime mislimo na neolatinitet u okvirima izvaneuropskog znanstveno-literarnog svijeta (npr. *Neo-Latin in North America* i *Asia*). Također je unutar tog poglavlja napose obrađen latinitet nakon 1700. godine, u dva poglavlja koja se odnose na prozu i poeziju (tzv. *Twilight Years* str. /865/-903). Posljednje poglavlje Makro-

pedije *History of Neo-Latin Studies* (str. /905/-919) dotiče se povijesti neolatiniteta i razvoja discipline, najaktualnije tematike kroz povijest, osobito značajnih izdanja (neolatinističkih zbornika znanja, uglavnom leksikona, enciklopedija i raznih priručnika), vrijednih simpozija i strukovnih udruženja, ustanovljenja fakultetskih katedri za nastavu iz neolatiniteta, pa do najnovijih postignuća.

Mikropedija se sastoji od stotinu i četrdesetpet radova, koji su tematski vrlo raznoliki. U tom volumenu, radovima se pokušalo detaljnije prodrijeti do lokalnih aspekata neolatiniteta, bilo žanrovski, bilo dijakronijski ili sinkronijski. Obrađeni su zaslužni pojedinci i njihova djela, primjerice *Lorenzo Valla* (str. 1191-1193), *Emanuel Swedenborg* (str. 1183-1185), *Janus Lascaris* (str. 1012-1014), *Pietro Bembo* (str. 925-927), *John Calvin* (str. 939 – 940), *Theodorus Beza* (str. 927-928), itd. Primjećujemo da se ni o jednom hrvatskom latinistu, koji su ipak djelovali diljem Europe i svojedobno uživali status vrhunskih književnika i znanstvenika, primjerice, Marku Maruliću ili J. R. Boškoviću, nije napisao zasebni rad, što smatramo velikom štetom za proučavanje i isticanje važnosti hrvatskog latiniteta u kontekstu europskoga. Nemala se pažnja postavila i graničnim disciplinama neolatiniteta, poput latiniteta u kontekstu tiskanja prvih knjiga. Primjerice, Paul White je napisao nekoliko članaka na tu temu, *Printing Centres – Basel: Johannes Frobenius, Johannes Amerbach and Others* (str. 1154-1155), *Printing Centres – Estienne Family* (str. 1155-1156), *Printing Centres – The Officina Plantiniana*, str. 1158-1161.). Obrađen je detaljnije latinitet u tehničkim, prirodoslovnim i srodnim znanostima, primjerice *Zoology* (str. 1204 – 1205), *Orders of Architecture* (str. 1121 – 1122), *Botany* (str. 933 – 935),

Medical Didactic Poetry (str. 1044 – 1046). Ipak, najveći naglasak stavljen je na književnost, koja je prikazana većinom shodno svoja tri temeljna roda i ovisno o teritoriju (posebno se ističe obilje poglavlja pod naslovom *Neo-Latin Literature* i naziv teritorija; pa je u skladu toga G. Štepanić napisala *Neo-Latin Literature – The Balkans (Croatia)*, na str. 1058-1061).

Na kraju *Mikropedije* nalazi se opširan *Index of Names* (str. 1207-1241) i *Index of Geographical Names* (str. 1242-1245).

Privedujući ovaj prikaz i privodeći ga kraju, smatrala sam da bi bilo korisno sažeti imena hrvatskih latinista koji se spominju u ovom priručniku, kao i kontekst u kojemu su spomenuti. Nažalost, od nekoliko tisuća hrvatskih latinista koji su djelovali od pojave tiska do službenog uvođenja hrvatskog jezika umjesto latinskog jezika na našim teritorijima, u ovom priručniku, koji je sebi postavio sveobuhvatni „enciklopedijski“ naslov, nalazimo tek nekoliko imena. No i njihov spomen u ovom priručniku ne baca nikakvo povoljno svjetlo na naš latinitet, pa se neki naši latinisti danas u europskoj neolatinistici smatraju Talijanima, a nije potpuno jasno ni tko su oni zapravo bili po svojim profesijama. Što se tiče nacionalnosti, podsjećamo da su mnogi naši latinisti, pogotovo Dubrovčani, odlazili na studije u Italiju, a kasnije djelovali po cijeloj Europi. Na taj način, postali su dijelom i drugih kultura, ali svojom se nacionalnošću nikada nisu za njih opredjeljivali. Nadalje, primjećujemo neujednačeno normiranje imena, što odaje neshvaćanje nacionalnosti naših neolatinista. Primjerice, hrvatski liječnik Đuro Baglivi u članku *Psychiatry – Neo Latin Sources for its History* (str. 1167-1169) navodi se kao *Giorgio Baglivi*, na temelju čega se može zaklju-

čiti da je Talijan. Osobito je neuredno navođenje imena Josipa Ruđera Boškovića. Prva varijanta je latinska *Josephus Rogerius Boscovich S. J.*, potom *Roger Boscovich*, *Rogierius Iosephus Boscovich* (str. 900 „from Ragusa“) i konačno *Ruđer Bošković S. J.* Tko je, prema ovom priručniku, Bošković bio? Tek isusovac, astronom, pjesnik i filozof. Stvar spašava navod u radu G. Stepanić: „Probably the most famous Croatian scientist was the Ragusan Jesuit Ruđer Bošković (Rogierius Josephus Boscouich, 1711-1787), physicist, astronomer, mathematician and philosopher, member of the Royal Society in London.“

Značajniji spomen drugih naših latinista, osim u svijetlom i za hrvatski latinitet spasonosnom radu ovoga priručnika G. Stepanić, nalazimo u članku D. Moneya *Neo-Latin: The Twilight Years* (str. 865-878). Ondje se navodi pjesnički značaj Ivana Česmičkog, Rajmunda Kunića, Brne Džamanjića, Ignjata Đurđevića, Benedicta Staya, Matije Petra Katančića, Tituša Brezovačkog i Džone Rastića, a Money svoj izvještaj temelji na trojezičnoj antologiji V. Vratovića *The Croatian Muses in Latin* (1998), koliko je vidljivo iz njegovih bilježaka.

U jednom poglavlju nadali smo se jačem spomenu hrvatskog latiniteta; to je članak Demmy Verbekea *History of Neo-Latin Studies* (str. 907-919). Rad dijakronijski prati razvoj neolatiniteta, čak od 14. stoljeća naovamo. Očekivali smo da će se u odjeljku rada *C. 1944-C.2000*, gdje su se naveli razni priručnici, kompendiji građe, bibliografska pomagala, leksikoni neolatiniteta iz svih dijelova Europe, spomenuti i hrvatska bibliografija neolatiniteta (kao jedna od rijetkih bibliografija europskog neolatiniteta), a time i doprinos Šime Jurića europskoj neolatinistici, ali to se nije ostvarilo. Jednako tako, u odjeljku *Recent*

Developments istog poglavlja, najprije se navodi da se pogotovo u novije vrijeme stalo sve više izvlačiti neolatinitet iz zaborava, kritički ga istraživati i rezultate prezentirati na fakultetima i akademijama diljem Europe („The growing attention to Neo-Latin studies has further resulted in the continued presence of the subject in the curricula of schools and universities, ...“). U tom kontekstu spominju se europske katedre neolatiniteta i njihovi osnivači (Poljska, Francuska, Austrija, Velika Britanija), no autoru Verbekeu nije nepoznato da zasebni odjel neolatiniteta⁷⁶ postoji i u Hrvatskoj (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Odjel za hrvatski latinitet). Ovoj činjenici ispriku možemo naći u tome da smo ipak mala zemlja, i nažalost, još uvijek nedovoljno prisutna u međunarodnoj znanstvenoj zajednici, pa nam ovakvi propusti mogu doći i kao svojevrsan poticaj za izraženu prezentaciju vlastitih istraživanja.

Hrvatski latinitet nadživio je čitavu europsku neolatinštinu i trajao je do sredine 19. stoljeća, što na europskim kongresima neolatiniteta (IANLS) nije nepoznato. Za razliku od ove općenito poznate činjenice, slabije je poznato, čak i kod nas u Hrvatskoj, da je u povijesti hrvatske književnosti, veći broj autora pisao latinskim nego hrvatskim jezikom. Obilje je građe za istraživanje hrvatskog latiniteta, upravo na tisuće naslova.

Čini se, prema ovom *enciklopedijskom* priručniku, da su sve te činjenice u europskoj neolatinistici nepoznate. Tek je

⁷⁶ Poneki od onih odjela koje je Verbeke naveo i nisu samostalni odjeli na fakultetima, nego su svojim djelovanjem uklopljeni u sadržajno širu komponentu latiniteta, primjerice u Beču postoji jedinstvena katedra za antički, medijevalni i neolatinitet.

jedan rad, na kojem kao latinisti možemo samo biti zahvalni kolegici Stepanić jer se odazvala pozivu uredništva edicije, koji upućuje da bi se o našem latinitetu trebalo glasnije i češće govoriti na europskim skupovima neolatiniteta.

U tom smislu, *Brill's Encyclopaedia* ne podiže osobit *monumentum* hrvatskoj neolatinistici, ali našim latinistima

daje dobre poticaje i smjernice za daljnji rad. S obzirom na količinu radova i njihovu tematsku raznovrsnost u *Enciklopediji*, taj budući rad ipak će ubuduće biti umnogome olakšan i u tome valja gledati doprinos ovoga izdanja u kontekstu hrvatskog neolatiniteta.

Lucija Krešić